

LiterNet 2010 122.1 Статията е публикувана с подкрепата на проект „Трансформации на социалните науки в обществото, основано на знанието“, финансиран по програма „Млади учени“ на Фонд „Научни изследвания“.

Целта на тази статия е да представи една ниҳилистична история на литературознанието. Замисълът е основният темата на конференцията за ценностите на литературознанието, да бъде разгледана обърнато, като въпрос защо и при какви условия литературознанието е ценност. Според всекидневното понятие ниҳилизъмът е отрицание на ценностите. Това е полемично понятие, използвано за отклоняване на критиката от собствените позиции (отрицанието на ценности има очевидно единствено отрицателен смисъл; когато можем да обосновем позицията си с неща, широко считани за ценности, това позволява критиките към тази позиция да бъдат обвинени, че се противопоставят на ценностите и следователно имат единствено отрицателния смисъл на ниҳилизъм).

Схванат всекидневно, литературоведският ниҳилизъм отрича литературните ценности, като правило въплътени в някакъв канон. Обвинения в ниҳилизъм са отправяни към деконструкцията, дискурсивния анализ, новия историзъм, културните изследвания, различните критически теории. От всекидневна гледна точка историята на този ниҳилизъм би представлявала разказ за упадъка на литературните ценности. Добра илюстрация за употребата на това всекидневно понятие биха могли да бъдат нападките на държавния секретар по образованието към Стивън Грийнблат от средата на 1980-те.

Тук обаче искам да разкажа друга история, на друг ниҳилизъм, далеч надхвърлящ времето на войните за канона. За да бъде тя разбираема, първо ще резюмирам понятието за ниҳилизъм, на което се опира, както е изяснено във

Воля за власт

на Ницше,

Европейският ниҳилизъм

на Хайдегер и

Краят на модерността

на Ватимо.^{footnote}Ср. [Ницше 1995: 29-55; Ватимо 2004: 25-39, 197-218; Heidegger 1961].^{/footnote}

Ниҳилизъмът е обезценяване на висшите ценности.

За да разбираме обезценяването им, трябва да изясним какво означава ценност. Ценностите са преди всичко неща. Нещо е ценно, когато е ценено и следователно когато е оценявано – сравнявано с други, поставяно над тях, предпочитано. Оценяването обаче предполага субект; когато субектът оценява нещо, той го оценява не само по себе си, а субективно, с оглед на някакви свои цели. Обезценяването на ценностите означава загуба на целите.

Става дума обаче не просто за рационални цели. Всеки проект или дори просто грижа предполага известна целенасоченост. Така че под цел тук трябва да се разбира всичко, заради което се прави, мисли, желае нещо, което отговоря защо. В този смисъл обезценяването на ценностите означава невъзможност да се отговори защо.

Обезценяването на висшите ценности не е просто фатален инцидент, сполетял западноевропейското мислене. То се дължи на природата на самите му ценности. Тези ценности са вкоренени в традицията на западната метафизика, която на свой ред е движена от три основни цели: да се открива смисъл във всичко; всичко да се подчинява на някаква цялост, единство, организация; да се конструират трансцендентни светове или истини, компенсирани несигурността и крайността на действителния. В хода на развитие на западноевропейската метафизика тези цели се оказват непостижими и ниҳилизъмът е естественият резултат на породеното от това разочарование.

До обезценяване на ценностите се стига не въпреки метафизиката, а благодарение на това, че тя си поставя непостижими цели, които в крайна сметка се оказват мотивирани единствено от собствената ѝ воля за власт. Важно е да се отбележи, че това обезценяване има характера не просто на заместването на едни ценности с други. Макар да изисква преоценка на всички ценности, ниҳилизъмът се стреми да прецени по-скоро ценността като такава. Времето му настъпва, когато зад привидната обективност на ценностите се разкрие зависимостта им от оценяващия субект. Когато това стане обаче, изчезва самото онова трансцендентно пространство, в което преди са били ситуирани ценностите. Откъснати от него, ценностите могат да бъдат единствено повърхностни, неавтентични и в крайна сметка се превръщат във въпрос на вкус. Поради това опитите старите ценности да бъдат заменени с нови въпреки изчезването на трансцендентното не са лек срещу ниҳилизма, те са само негова форма (непълн ниҳилизъм, както я нарича Ницше).

Какво отношение има това към историята на литературознанието?

Литературознанието има собствена метафизика, движена от сходни цели и довела до сходни резултати. По-долу ще резюмирам накратко историята ѝ, следвайки “Началото и края на литературознанието” на Ханс-Улрих Гумбрехт и

Залезът на модернизма

на Петер Бюргер.^{footnote}Ср. [Gumbrecht 1998; Buerger 1992: 3-17].^{/footnote}

Литературоведската метафизика се опира на една висша ценност – литературата. Тя се формира в края на XVIII в. Просвещението, модерността, либералните революции са зависели от определени обещания. В края на XVIII в. вече изглежда, че тези обещания се разминават почти напълно с всекидневието. Същевременно те не са обещания, които могат да бъдат просто изоставени, тъй като върху тях се крепи самото функциониране на модерните държави. Това поражда необходимостта от вторични институции, които да коригират разминаването им с всекидневието.

Наред с това едно от най-важните изобретения на модерността е дисциплинарната власт. Както е известно, тази власт се основава върху ред техники, ключова сред които е абсолютната видимост. Тази видимост обаче не е цел сама по себе си – ако резюмираме целта ѝ в термините на Фуко, тя трябва да трансформира подвластните си в добре дресирани субекти (добрата дресировка е самата същност на модерния субект). Друга ключова техника на дисциплинарната власт е йерархичното подреждане на

субектите, позволяващо дресировката им да бъде допълнително подпомогната чрез система от награди и наказания. Една от главните награди, предлагани от дисциплинарните общества, е временното, частично, условно освобождаване от самонадзора на абсолютна видимост. Това поражда необходимостта от вторични институции, които да осигуряват и регулират това освобождаване.

В края на XVIII в. започва да се развиват ред модерни вторични институции, отговарящи и на двата вида потребности – институциите на свободното време. Ключова сред тях е литературата (в началото на XIX в. четенето на литература вече е най-разпространеното занимание през свободното време).

И тъй, литературата се формира като форма на публичност, привидно свободна както от дисциплинарна власт, така и от обещанията на просвещението и разочарованията на всекидневието. Важността на тази нова форма на публичност оправдава значителните инвестиции на националните държави от XIX в. в нея. Най-важната част от тези инвестиции е свързана с формирането на филологията като университетска дисциплина.

Филологическите занимания от XIX в. могат да бъдат сведени до две ключови практики – научното издаване на текстове и писането на литературна история. Но тези занимания са подчинени на по-обща цели и съответно на ценности, надхвърлящи литературата – човешките (в държавите, придобили модерния си вид благодарение на революции, чиито цели впоследствие са постулирали като общочовешки) и националните ценности (в държави, придобили модерния си вид в резултат на военни поражения или някакви форми на национално унижение).

И тъй, литературознанието се оказва подчинено на две висши ценности – човекът и нацията. Филолозите от XIX в. опитват да използват тези ценности, за да постигнат основните цели на частната си метафизика – да осмислят всичко, да приведат в единство във всичко, да открият във всичко някаква трансцендентна истина. В края на XIX в. обаче тези висши ценности вече изглеждат съмнителни, в резултат на което литературознанието изпада в дълбока криза. Кризата поражда ред въпроси, чиито отговори дотогава са били считани за самоочевидни: какъв е предметът на литературознанието; какво отграничава литературните текстове от нелитературните; какво е отношението на литературната история към нелитературната. Опитите да се отговори на тези въпроси довеждат до възникването в първата четвърт на XX в. на нова дисциплина – литературната теория.

Важно е да се отбележи, че литературната теория възниква в резултат на определена цел – да се защити и оправдае ценността на литературознанието. Тази цел обаче изисква от литературните теоретици да заменят обезценените му ценности с нови и мястото на старите постепенно бива заето от социалната и политическата еманципация. След изключителното засилване на интереса към литературната теория през 1960-те и 1970-те, еманципацията постепенно се превръща в нейното обещание. Това на свой ред предизвиква онази криза на теорията, на която сме свидетели след края на 1980-те.

Кризата на теорията има три основни причини. Първата е непостижимостта на обещаната еманципация. Днес тя все по-често изглежда функция на социалните и политическите системи, от които би следвало да еманципира, предлагаща по-скоро сънища, отколкото свобода, и постепенно превръщаща се в начин да бъде институционализирано свободното време на интелектуалците. И тъй като еманципацията е върховната ценност на литературната теория, тази ценност отново се оказва обезценена.

Втората причина за кризата на литературната теория е откъсването ѝ от лингвистиката (дължащо се не толкова на теорията, колкото на развитието на лингвистиката; откъсването от лингвистиката прави невъзможно откриването на организация в литературните текстове).

Третата причина за кризата на теорията е кризата на самата литературна институция. Във втората половина на ХХ в. тя все повече губи позициите си на доминираща институция на свободното време. Четенето днес е занимание не на нацията, а на специализирани малцинства.

Наред с това понятието литература се оказва подкопано от нарастващото откъсване на историческото от естетическото – докато филологията на ХІХ в. е приемала, че историческата дистанция усилва естетическото въздействие на каноничните текстове, днес да се говори за естетическо въздействие независимо от историческата дистанция става все по-проблематично. Тъй като единството на историческо и естетическо е било възлово за формирането на самото понятие литература, проблематизирането му подкопава смисъла на понятието.

Допълнителна причина за кризата на понятието литература е осъзнаването на разнородността на текстовете, които обикновено се подвеждат под него. Дори те да могат да се мислят като свързани от семейни сходства, става все по-съмнителна възможността да бъдат третирани като единен предмет на една повече или по-малко кохерентна дисциплина.

В края на 1970-те години трудностите пред понятието литература вече изглеждат нерешими и, застрашена да се окаже безпредметна, литературната теория опитва да избегне тази заплаха, превръщайки се все повече в ‘теория’ и все по-малко в ‘литературна’.

И тъй, днес висшите ценности на литературната теория – еманципацията и самата литература – изглеждат обезценени и нейната история може да бъде представена като разказ за трагичната съдба на един непълен нихилизъм. И понеже след края ѝ частната метафизика на литературознанието вече изглежда неудържима, то постепенно променя обекта си, преминавайки към изследване на културата и превръщайки се в част от инструментариума на културните изследвания.

Бих искал да завърша с въведението на споменатата статия на Гумбрехт: “Всички явления, чието историческо начало можем да установим, могат и в крайна сметка ще

имат исторически край. Вместо да изтласкваме този факт в подсъзнанието си, да се борим с него или да скърбим, трябва да се опитаме да си представим какво би могъл да означава краят на литературознанието в интелектуално и институционално отношение, за нас, за студентите ни и може би дори за обществото като цяло. Трябва да го сторим, без да упорстваме отчаяно, че е необходимо да запазим нашата дисциплина. Защото истината е, че този край вече е започнал. Макар че имената на курсовете и изследователските ни области едва започват бавно да се променят, социалните функции, породили възникването на литературознанието и интелектуалните предпоставки на развитието му през последното столетие са почти напълно изчезнали. ... Защо да настояваме да запазим традиционната идентичност на литературознанието в този променен контекст? И от друга страна защо да приемаме, че в бъдеще няма да има нужда от уменията и компетентността, формирани от литературознанието? Изненадващо недраматичният въпрос, който следва да си зададем днес, е следният: в какви бъдещи проекти, програми и може би дори дисциплини можем и следва да вложим онова, което сме научили като литературоведи?”

Литература:

Ватимо, Дж. *Краят на модерността*. КХ: София **Ницше, Ф.** 1995. *Воля за власт*. Евразия: София

Buenger

, Р. 1992.

The Decline of Modernism

. Pennsylvania UP: University Park, Pennsylvania

Gumbrecht

, Н. 1998.

The Origins of Literary Studies - and Their End?

Stanford Humanities 3

Heidegger

, М. 1961.

Europaeische Nihilismus

. Neske: Pfullingen